Cătălina Mărănduc

DERIVAREA – O MODALITATE DE ORGANIZARE A VOCABULARULUI ÎN CUIBURI LEXICALE (II)

După ce a fost separată de gramatici, formarea cuvintelor a ieşit, se pare, şi din sfera de interes a lexicografilor, care au menționat formarea prin mijloace interne a cuvântului doar într-un spațiu extrem de redus din paragraful ultim, destinat etimologiei.

Dar formarea cuvintelor ar putea să ajute mult la alcătuirea dicționarelor, fie că sunt organizate pe cuiburi lexicale, fie că nu.

În ce priveşte definiția cuvintelor cu structură analizabilă, aceasta ține tot de etimologie sau, mai precis, de formarea cuvintelor. Iată cum caracterizează Mircea Seche raportul dintre definiții şi etimologie în cuiburile lexicale din DA:

> „Modul de rezolvare a etimologiei derivatelor ridică unele probleme speciale. Inițial, *... lucrarea a încercat să indice etimologia multor tipuri de derivate prin intermediul definiției:* adoptând, la abstractele verbale, participiile adjectivale, numele de agent, la diminutive şi augmentative, precum şi la alte formații interne, *definiții mai mult etimologice decât explicative*."[1]

Cu toții utilizăm astăzi definiții în care exprimăm doar caracteristica semantică a părții de vorbire şi trimitem la sensul cuvântului care ar putea fi bază de derivare, fără să ne gândim ce nume poartă acest tip de definiție sau cine l-a utilizat consecvent mai întâi.

De fapt, A. T. Laurian şi I. C. Massim sunt primii care realizează o mare economie de spațiu tipografic prin folosirea a ceea ce mai târziu Laura Vasiliu numeşte *definiție derivațională*,[2] prin care nu se reiau trăsăturile semice ale cuvântului bază de derivare, ci doar se precizează în ce raport se află sensul derivatului cu acesta. Acest mod de definire a derivatelor este larg utilizat în toate dicționarele moderne.

Desigur, este recomandabil, pentru consecvență, în tratarea lexicografică similară a cazurilor similare, să definim la fel cuvintele care nu sunt create pe teritoriul limbii române, să folosim acest tip de definiție în cazul cuvintelor împrumutate, dar analizabile pentru vorbitorii români.

Iată câteva exemple de definiții derivaționale:
abilitate = calitatea de a fi abil;
descoperire = acțiunea de a descoperi şi rezultatul ei;
epuizabil = care poate fi epuizat etc.

[1] M. Seche 1969: II, 71 (sublinierile noastre).
[2] L. Vasiliu 1986: 146–152.

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

Într-un alt articol,[3] aceeaşi autoare combate argumentat opinia lui Mircea Seche privitoare la evitarea definiţiilor derivaţionale ca fiind „tautologice" şi recomandarea repetării informaţiei semantice a radicalului în definirea fiecărui derivat.

De fapt, ambele modalităţi de definire a derivatelor au fost aplicate în dicţionarele academice. Definiţiile derivaţionale sunt aplicate în DLR, serie nouă a dicţionarului tezaur, începută cu litera M, în 1965. Vom da un exemplu dintr-un volum mai nou:

„**DĂLTUÍ** vb. IV. T r a n z . **1.** (Complementul indică materiale dure) A prelucra, a fasona cu dalta (**I 1**); s p e c . a sculpta (**1**). Cf. (urmează surse lexicografice, dicţionare).

2. (Livresc; complementul indică imagini, figuri etc.) A reprezenta în relief, prelucrând (prin cioplire) un material dur; a sculpta (**2**) (urmează citate).
– Pronunţat: *-tu-i-* – Prez. ind.: *dăltuiesc.*
– Daltă + suf. *-ui*.

DĂLTUÍRE s. f. Acţiunea de a d ă l t u i şi rezultatul ei.
1. Cf. d ă l t u i (**1**). Cf. (urmează surse lexicografice şi mai multe citate).
2. Cf. d ă l t u i (**2**). (F i g .) (urmează un citat).
– Pronunţat: *-tu-i-* – Pl.: *dăltuiri.*
– V. **dăltui**."[4]

A doua modalitate de definire, făcând apel la notele definitorii ale conceptelor atât pentru cuvintele de bază cât şi pentru derivate, pe care o recomanda Mircea Seche, a fost aplicată de I. Dănăilă, în stabilirea normelor de redactare ale MDA:

„***administr***a *vt* **[**At: BĂLCESCU, M. V. 413/Pzi: *~trez*/E: fr ***administrer***, lat ***administrare*****]** **1** A conduce. **2** A gospodări o instituţie, afaceri etc. **3** A da unui bolnav un medicament. **4** (Irn) A trage o palmă, o bătaie cuiva. **5** (Jur; îe) **A ~ o probă** A folosi o dovadă într-un proces. (...)
administr*a*re *sf* **[**At: 1774 URICARIUL, I, 182/Pl: *~rări*/E: ***administra*****]** **1** Conducere. **2** Gospodărire a unei instituţii, afaceri etc. **3** Dare de medicamente unui bolnav. **5** (Irn) Dare a unei bătăi, palme etc. cuiva. **6** (Jur; îs) *~a unei probe.* Folosire a unei dovezi într-un proces."[5]

După cum se vede, ambele soluţii risipesc spaţiul tipografic, fără a aduce informaţie nouă.

Economică este soluţia simplei enumerări a derivatelor la sfârşitul definiţiei cuvântului bază de derivare, utilizată de Webster:

„**co-ag-u-la-ble** (kō ag/yə lə bəl), *adj.* capable of being coagulated , [COAGUL(ATE) + -ABLE**]** – **co-ag/u-la-bil/i-ty**, n.
co-ag-u-lant (kō ag/yə lənt), *n.* a substance that produces coagulation. Also, **co-ag-u-la-tor** (ko ag/**yə** lā/tər). [< L *coāgulant-* (s. of *coāgulāns,* prp. of *coāgulāre),* equiv. to *coāgul(um)* COAGULUM + *-ant-* -ANT] (…**)**

[3] L. Vasiliu 1978: 387–398. A se vedea şi id. 1983: 190–194.
[4] DLR D[1]: 94.
[5] MDA I: 22. De observat că una dintre inovaţiile acestui dicţionar pentru economisirea spaţiului tipografic este folosirea unui mare număr de prescurtări care nu se termină cu punct.

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

co-ag-u-late *(v.* kō ag/yə lāt/; *adj.* kō ag/yə lit, - lət/), *v.*, **-lat-ed, -lat-ing**, *adj. – v.t., v.i.* **1.** to change from a fluid into a thickened mass; curdle; congeal. **2.** *Physical Chem.* (of colloidal particles) to flocculate or cause to flocculate by adding an electrolyte to an electrostatic colloid. – *adj.* **3**. *Obs.* coagulated. [< L *coāgulāt(us)* (ptp. of *coāgulāre*), equiv. to *coāgul(um)* COAGULUM + *-atus* -ATE[1]] **– co-ag/u-la/tion**, n. **– co-ag-u-la-to-ry** (kō ag/yə lə tōr/ē, tôr/ē); *Archaic.***co-ag-u-la-tive (**kō ag/yə lā tiv, kō ag/yə lə tiv), *adj.*"[6]

Un dicționar elaborat în colectivul nostru, care nu a mai fost publicat, denumit NEX, situează la finalul articolului de dicționar al verbului, fără definiție, infinitivele lungi, participiile şi supinele obținute prin conversiune, dacă ele nu au sensuri noi care nu rezultă din definirea verbului. Articolul verb din acest dicționar (care nu conținea etimologia cuvintelor) arăta astfel:

„**abandon***a v* **1** A părăsi$_1$. **2** A săvârşi un abandon$_2$. **3** A nu mai contina să participe la o întrecere. // **abandon***a***re**$_{1-3}$ *sf*; **abandon***a***t**$^1_{1-3}$ *sn*; **abandon***a***t**$^2_{1-3}$, **~ă***a*."[7]

În felul în care s-a tratat conversiunea, s-ar putea redacta şi lista cuvintelor derivate de la acest verb, cum ar fi: *abandonabil, abandonator.*

Am dori să propunem un alt mod de definire a cuvintelor derivate sau analizabile ca derivate, şi anume prin definiții derivaționale ascunse. Definițiile vor lipsi din forma tipărită a dicționarului sau vor fi marcate de o prescurtare, de exemplu, DD (definiție derivațională).

În schimb, în varianta informatizată, prezentă *on line* sau pe CD, comercializat împreună cu dicționarul, utilizatorul ar putea da un clic pe această prescurtare pentru a primi definiția derivațională. Ea poate fi dedusă de calculator prin introducerea unor formule care să pornească de la partea de vorbire a cuvântului definit, mărci privind tipul de derivat, abstract, augmentativ, diminutiv etc., şi etimologie sau analiză a cuvântului împrumutat, cu afixele şi partea de vorbire a bazei de derivare. Fomulele (unde BD semnifică bază de derivare) ar arăta cam astfel:

BD-re *s. f.* = (Abstr.) Acțiunea de a vb. BD şi rezultatul ei. Et.: vb. BD + *-re.*

BD-oi *s. m., s. n.* = (Aug.) s. BD (mare). Et.: (sau A.:) s. BD + *-oi.*

BD-uş, -uț, -aş, -uşor, -uleț, -(i)şor, -uluț, -el, -uc *s. m., s. n.* = (Dim.) s. BD (mai mic, mai drăguț). Et.: (sau A.:) s. BD + *-uş, -uț, -aş, -uşor, -uleț, -(i)şor, -uluț, -el, -uc.*

8. STRUCTURA UNUI DICȚIONAR DE CUVINTE DERIVATE ORGANIZAT PE CUIBURI LEXICALE

Cuibul lexical sau familia de cuvinte alcătuită pe criterii lexicale (şi nu etimologice) este un grup de cuvinte care se înrudesc formal şi semantic. Formal, se poate analiza în structura lor o parte comună, un radical, în vreme ce semantic au note definitorii comune care sunt proprii aceluiaşi radical.

[6] WEBSTERS: 282.
[7] NEX, dicționar academic nepublicat.

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

Dintre aceste cuvinte, cel cu structura cea mai simplă şi mai apropiată de radical este considerat matcă a cuibului sau cuvânt de bază al cuibului. El nu se confundă cu baza de derivare care este alta pentru fiecare cuvânt derivat şi se izolează prin analiză, ca şi afixele derivative.

Cuvintele din cuib sunt analizabile pornind de la un alt cuvânt existent în limbă, la care se adaugă afixe, numite prefixe dacă se situează în partea inițială, şi sufixe dacă se situează la final. Nu este suficient însă dacă există doar o structură analizabilă la nivel formal. Este nevoie, aşa cum reiese din definiția de mai sus, ca şi sensul cuvântului obținut să aibă o relație bine precizată cu sensul cuvântului bază de derivare. Mai exact, nu doar forma cuvântului se analizează într-o bază de derivare şi un afix, ci şi sensul cuvântului rezultat din combinarea sensului bazei de derivare cu sensul (relațional) al afixului.

Studiind modul în care sunt structurate cuvintele analizabile ale limbii române, se pot extrage toate afixele izolate prin analiză din cuvinte româneşti şi centraliza într-un tabel. Ansamblului de formanți i se va adăuga un ansamblu de reguli după care pot fi generate cuvintele. Regulile vor cuprinde: categoria gramaticală (sau categoriile gramaticale) la care este permis să se ataşeze fiecare afix, categoria gramaticală (sau categoriile gramaticale) în care se va încadra cuvântul derivat, precum şi sensul relațional al afixului.

Tabelul cu prefixele analizabile în limba română a fost finalizat în volumul al doilea al tratatului de formarea cuvintelor.[8] El cuprinde 86 de prefixe.

Consemnarea organizată pe cuiburi lexicale a cuvintelor derivate cu sufixe ridică probleme şi mai complexe. În primul rând, tratatul academic de formarea cuvintelor în limba română nu este finalizat decât în ce priveşte derivarea verbală. La finalul volumului III al tratatului de formarea cuvintelor găsim un tabel cu 100 de sufixe care prin adăugare la finalul unor baze de derivare diverse dau naştere la verbe.[9] Lista cu sufixe nominale trebuie reconstituită utilizându-se indicele de la finalul celor şase volume de studii şi materiale privind formarea cuvintelor.

Am prelucrat şi unificat indicii volumelor de studii şi materiale privind formarea cuvintelor. Indicele volumelor I–V apare în volumul al V-lea şi este alcătuit de Anca Cristina Gherman[10]. Indicele vol. VI este separat.[11] Am obținut o listă de 1009 formanți dintre care 33 de elemente de compunere, 91 de prefixe şi 885 de sufixe. Dacă vom compara acest indice cu tabelele de la finalul volumelor II şi III din tratatul de formarea cuvintelor, vom observa că indicele conține ceva mai puține prefixe şi sufixe verbale decât tabelele, dar care sunt prezente în mai multe variante.

[8] FC II: 305–308.
[9] FC III: 164–167.
[10] *Indicele volumelor* I–V. A. *Afixe şi elemente de compunere*, în SMFC I–IV 1967–1972, V: 91–99.
[11] *Indice*. A. *Afixe şi elemente de compunere*, în SMFC I–IV 1967–1972, VI: 161–168.

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

De asemenea, indicele nu ne precizează regulile de utilizare a formanților, adică la ce parte de vorbire se poate ataşa sufixul sau prefixul şi, în cazul sufixelor, care este partea de vorbire care rezultă. Prefixele nu pot schimba partea de vorbire a cuvântului, deci cuvântul rezultat va aparține aceleiaşi categorii gramaticale cu a bazei sale de derivare.

Din aceste considerații rezultă care sunt elementele care nu trebuie să lipsească dintr-un dicționar de cuvinte derivate organizat pe cuiburi:

– cuvântul-matcă şi categoria lui gramaticală; etimologia lui;

– notele semantice definitorii ale întregii familii (înregistrate o singură dată);

– cuvintele-intrare, categoria lor gramaticală;

– notele definitorii specifice, dacă există; la începutul acestora, se pot include sau nu mărci ale domeniului, circulației sau tipului de derivat (diminutiv, augmentativ) în care se încadrează;

– analiza formală, urmată de etimologia cuvântului-intrare, dacă ea diferă de analiza formală;

– trimiterile de la locul alfabetic la cuibul unde este tratat cuvântul sau grupul de cuvinte (dacă sunt mai multe care aparțin aceluiaşi cuib şi se învecinează la locul alfabetic).

Într-un dicționar organizat pe cuiburi lexicale, cuvintele formate cu prefixe sunt dificil de tratat, deoarece trebuie să se facă o consemnare la locul lor alfabetic cu trimitere la cuvântul matcă unde vor fi tratate, situat la altă literă. În acest fel, la locul alfabetic al prefixului vom găsi înregistrate doar un lung şir de trimiteri, de tipul:

> „**dezaharific***a vb.*, **dezaharific***a***re** *s. f.*, **dezaharificat***o***r** *s. n.* v. **Z***A***HĂR**.
> **dezalcătu***i vb.*, **dezalcătu***i***re** *s. f.* v. **ALCĂTU***I*.
> **dezalcooliz***a vb.*, **dezalcooliz***a***re** *s. f.* v. **ALCO***O***L**.
> **dezalien***a vb.*, **dezalien***a***nt**, **~ă** *a.*, **dezalien***a***re** *s. f.* v. **ALIEN***A*.
> **dezamar***a vb.*, **dezamar***a***re** *s. f.* v. **M***A***RE**.
> **dezamăg***i vb.*, **dezamăg***i***re** *s. f.*, **dezamăgit***o***r**, **~o***a***re** *a.* v. **AMĂG***I*.” etc.[12]

După ce ne încredințăm de faptul că întregul cuib are un nucleu semantic, note definitorii comune, există mai multe situații care se pot întâlni în ce priveşte analiza formală şi etimologia cuvintelor componente.

Insistăm asupra faptului că scopul propus, acela de a orienta organizarea semantică şi formală a lexicului utilizatorilor, de a-i ajuta să-şi exercite în mod corect facultățile de analiză şi analogie, nu poate fi atins decât dacă se oferă o analiză explicită a fiecărui cuvânt-intrare. Analiza nu poate lipsi pe motiv că este prea evidentă sau, dimpotrivă, pe motiv că este dificil de redat în mod univoc, existând elemente greu explicabile ori mai multe analize posibile. Vom oferi o analiză chiar dacă este evidentă, chiar dacă unii formanți se află la limita dintre formanții lexicali şi cei morfologici, vom opta pentru o analiză dintre mai multe posibile şi vom marca grafic cu paranteze porțiunile greu explicabile.

[12] Cătălina Mărănduc, *Dicționar de cuvinte derivate grupate pe cuiburi lexicale*, în curs de redactare.

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

Pe de altă parte, caracterul analizabil al unui cuvânt derivat sau compus presupune ca acesta să poată fi corect analizat, pe baza setului de formanți şi normelor de utilizare a lor, de către toți sau majoritatea vorbitorilor unei limbi care au o competență comunicativă ridicată, un lexic suficient de bogat şi structurat.

Nu este vorba deci despre o analiză ultracreativă, la care să participe imaginația şi originalitatea, care să uimească pe ceilalți vorbitori, deoarece în acest caz ar fi vorba de creații personale şi, în ultimă instanță, cu etimologia populară pe care vrem să o evităm. Distincția este însă greu de făcut, fiindcă uneori cuvintele matcă reale au ieşit din uzajul limbii ori sunt mai îndepărtate formal sau semantic datorită vechimii. Readucerea lor în conştiința vorbitorilor poate avea aerul unei analize insolite, neaşteptate, şi cu toate acestea nu putem renunța la ea.

Am precizat că pentru a obține efectul aproximării organizării reale a vocabularului în competența vorbitorilor este necesar să includem în cuiburi toate cuvintele analizabile; totuşi, pentru o organizare riguroasă, cuiburile etimologice trebuie să fie incluse în cuiburile lexicale, să reprezinte nucleul lor. Deci, va trebui să trimitem cuvântul **amân***a* la cuibul lui **M*Â*INE**, cuvântul **anev*o*ie** la cuibul lui **V*O*IE**, pe **înşela** la cuibul lui **ŞA** etc. Ele nu sunt evident analizabile în acest fel pentru vorbitori, dar tocmai în aceasta constă caracterul orientativ al dicționarului spre analize corecte din punct de vedere etimologic.

Vor exista trei cazuri de rezolvare a analizei şi etimologiei derivatelor:

1. Dacă este vorba de un cuvânt derivat format pe teren românesc, atunci analiza componențială coincide cu etimologia lui. Ex.:

„**necit*e*ț**, **~e*a*tă** *a.* **1** Care nu se poate citi, *ilizibil*. **2** (P. ex.) Care se citeşte greu. Et.: *ne-* + ***citeț***.”[13]

2. Dacă este vorba de un cuvânt (probabil) împrumutat, se menționează la rubrica etimologiei cuvintele din alte limbi care ar putea fi sursa împrumutului. Analiza componențială va fi inclusă separat, înaintea rubricii etimologice, fiindcă ea justifică includerea cuvântului în cuib. Ex.:

„**dezax***a vb.* **1** (D. axe) A(-şi) schimba poziția, deplasându-se din poziția normală. **2** (Fig.; d. o.) A se abate de la linia normală de conduită. **3** (Fig.; d. o.) A-şi pierde echilibrul moral şi mintal. A.: *dez-* + ***ax*** + *-a.* Et.: fr. ***désaxer***.”[14]

3. Formarea cuvântului s-a produs uneori pe teren românesc, însă a avut ca model un derivat dintr-o altă limbă, care a fost calchiat. În aceste cazuri, optăm pentru consemnarea la rubrica etimologiei atât a analizei componențiale, cât şi a modelului străin. Vom scrie cu aceleaşi caractere cursiv-aldine ambele soluții, acordând importanță egală atât modelului străin, cât şi creativității româneşti. Ex.:

„**îmbarc***a vb.* **1** A (se) urca pe o navă pentru a călători sau pentru transportarea mărfurilor pe apă. **2** (P. gn.) A (se) urca în orice mijloc de transport. Et.: *îm-* + ***barcă*** + *-a.* C. dp. fr. ***embarquer***.”[15]

[13] *Ibidem*.
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*.

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

O altă problemă este caracterul arborescent al unor cuiburi lexicale deosebit de numeroase, ceea ce face greu de urmărit filiația componentelor ordonate alfabetic.

O soluție ar fi ca formatul electronic al dicționarului să poată prezenta la cerere utilizatorului arborii derivaționali, adică o formă grafică diferită a familiei de cuvinte, care să facă mai clare liniile evolutive.

În ce priveşte formatul tipărit al dicționarului, vom opta pentru evidențierea în cadrul cuiburilor lexicale a unor subcuiburi, matca acestora fiind derivată de la matca principală.

Problema este tratată şi de Theodor Hristea[16], care, referindu-se la familia verbului *a face*, introduce conceptul de *microfamilie lexicală.* Aceasta ar cuprinde, pentru orice verb, substantivul provenit din infinitivul lung latinesc, analizabil în limba română prin izolarea sufixului *-re,* adjectivul provenit prin conversiune din participiu, substantivul abstract provenit prin conversiune din supin, ca şi derivatul cu sufixul de agent *-tor.* Ne întrebăm numai de ce ne-am opri aici şi nu am include şi derivate cu sufixele *-bil*, *-bilitate*, *-tură, -ție* ori altele, în cazul în care ele ar exista.

Dacă de la un verb se formează, prin prefixare, alte verbe, fiecare dintre acestea formează o microfamilie lexicală relativ independentă. În familia verbului *a face*, de la verbul *a desface* se formează microfamilia *desfacere, desfăcut, desfăcător*, de la verbul *a refface* se formează microfamilia *refacere, refăcut, refăcător*, de la verbul *a prefface* se formează microfamilia *prefacere, prefăcut, prefăcător, prefăcătorie, prefăcătură* etc.

Potrivit acestui mod de ordonare, lărgind noțiunea de microfamilie şi transformând-o în cea de subcuib, cuibul lexical al lui **AC*O*RD** va include subcuiburile: **DEZACORD*A*** (cu **dezac*o*rd**, **dezacord*a*j**, **dezacord*a*re**), **DISCORD*A*** (cu **disc*o*rd**, **discord*a*nt**, **discord*a*nță**, **discord*a*re**, **disc*o*rdie**), **REACORD*A*** (**reac*o*rd**, **reacord*a*nt, reacord*a*re**).

Nu credem că acest procedeu ar trebui aplicat doar la verbe formate prin prefixare de la alte verbe; el este util de câte ori un arbore derivațional este prea greu de urmărit, fiind format din mai multe ramuri.

Printr-o structurare cât mai riguroasă a elementelor formale ale cuibului, se ajunge şi la o structurare semantică, aceste subcuiburi având şi o dominantă semantică specifică, evoluată din dominanta semantică a cuibului principal.

Structurarea coerentă şi riguroasă a dicționarului organizat pe cuiburi derivative va avea un rol important în organizarea lexicului utilizatorilor, deci în creşterea competenței lor lingvistice şi comunicative.

9. CUIBURI LEXICALE FORMATE DIN DERIVATE ŞI CUIBURI DIN CUVINTE COMPUSE

Dacă vom include în cuiburi exclusiv cuvintele derivate, dificultatea va consta în distingerea prefixelor de elementele de compunere cu care uneori sunt

[16] Th. Hristea 1998: 23–24.

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

omonime sau paronime, iar anumiți formanți au statut incert, situându-se între cele două categorii. Sunt considerate prefixe elementele care se situează la începutul cuvântului şi au un sens relațional, nu sunt autosemantice. Ele provin de obicei din prepoziții ale limbilor vechi.

Dimpotrivă, elementele de compunere provin din cuvinte autosemantice în limbile vechi, substantive, verbe, adjective, adverbe. Uneori, acelaşi complex sonor, ajutat sau nu de o vocală de legătură, poate sta atât la începutul cât şi la sfârşitul cuvântului ori elementului de compunere cu care se combină, formând un cuvânt compus, nu un derivat.

De pildă: *arhimandrit* este format cu acelaşi element de compunere ca şi *ecleziarh,* ***arhi-, -arh***. Sensul lui este „stăpân, conducător", etimologia indirectă este **<** gr. ***archein*** „a conduce". Dar formantul cu sens de superlativ, relațional deci, „foarte, extrem de...", provenind din limbile moderne, în cuvinte ca: *arhiplin, arhiaglomerat, arhisuficient*, stă numai înaintea cuvântului la care e ataşat, deci este un prefix omonim cu elementul de compunere. Formantul *anti-* are sensul „opus, contrar", deci sens relațional, stă numai înaintea cuvântului la care se ataşează şi deci este un prefix.

Indicele de formanți din SMFC vol. I–VI, discutat mai sus, conține şi un număr de 33 de elemente de compunere uzuale.

La finalul tratatului de Formarea cuvintelor, vol. I,[17] găsim *Lista principalelor elemente de compunere,* care conține 702 formanți. Nu ştim pe ce criterii au fost considerate aceste elemente ca fiind principale. Dacă elemente ca *accelero-* „accelerație", *acidi-*, „acid, aciditate", *-agog*, *-gog* „care conduce", *aero-* „aer", *agro-* „agricultură" etc. sunt des utilizate şi cunoscute, altele, cum ar fi *-agorie* „redare, prezentare", *alo-* „altul, diferit", *anfi-* „în două feluri", *anemo-* „vânt" etc. sunt rar întâlnite şi fac parte din vocabularul livresc. Ar fi justificate ori eliminarea acestora de pe lista elementelor de compunere considerate principale, ori, dimpotrivă, adăugarea multor altora.

Trebuie observat faptul că, spre deosebire de derivarea cu prefixe sau sufixe, care poate inventaria toți formanții cu care limba operează, volumul care tratează compunerea nu poate să inventarieze decât procedee de compunere, şi nu toate cuvintele şi elementele care participă la acest proces, potențial toate cuvintele limbii române şi ale limbilor vechi pentru compusele savante. Lista lor nu poate figura la finalul unui tratat, unde găsim doar exemplificări, ci într-un dicționar.

Remarcăm faptul că aceste elemente sunt prezente în listă împreună cu etimologia lor indirectă şi sensul cuvântului latin ori grec din care provin, deşi nu este vorba de etimonul pentru limba română, ci de etimonul pentru vocabularul internațional de unde termenul a intrat în limba noastră, dar aceasta este singura modalitate de a face ca aceste elemente să devină bunuri ale limbii, să fie înțelese de vorbitori şi utilizate în analiza formei şi a sensului cuvintelor compuse, devenind piese potențiale pentru edificarea unor noi formații lexicale.

[17] FC I: 243–260.

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

Un cuvânt compus este format din mai multe rădăcini, este încadrabil în mai multe familii, iar elementele de compunere fiind autosemantice sunt, fiecare dintre ele, rădăcini, deci un cuvânt compus doar din elemente de compunere are atâtea rădăcini câte elemente intră în componența lui.

Argumente ar fi atât pentru alcătuirea unui dicționar de cuvinte derivate organizat pe cuiburi, cât şi pentru includerea derivatelor împreună cu cuvintele formate cu elemente de compunere. În orice caz însă, dacă dicționarul este şi etimologic, nu putem renunța la distingerea lor cât mai exactă.

Argumente pentru includerea într-un dicționar a tuturor cuvintelor în care sunt analizabili formanți de toate tipurile ar fi următoarele:

1. Din punctul de vedere al utilizatorului toate cuvintele limbii sunt importante şi este necesar să fie ordonate formal şi semantic. Atât afixele cât şi elementele de compunere pot fi izolate prin analiză formală.

2. Vorbitorul nespecialist nu poate distinge între diversele tipuri de formanți şi va căuta în dicționarul pe cuiburi anumite cuvinte analizabile pe care nu va înțelege din ce motiv nu le găseşte.

Argumente contra includerii compuselor cu elemente de compunere în aceleaşi cuiburi cu derivatele ar fi următoarele:

1. Vorbitorul deduce mai greu sensul elementelor de compunere decât pe al sufixelor şi prefixelor, care au un sens abstract, relațional. Fiind cuvinte autosemantice din limbile vechi, vorbitorul ar avea nevoie de traducerea elementelor de compunere în aceste limbi pentru a le înțelege, ceea ce ar duce la inegalități de tratare a cuvintelor din cuib.

2. Analiza formală şi semantică a cuvintelor compuse cu astfel de elemente este mult mai dificilă, deşi se face în acelaşi mod cu analiza derivatelor, numai că afixele acestora sunt des întâlnite în limbajul uzual şi accesibile ca formă şi ca sens vorbitorilor.

3. Dacă există un număr finit de prefixe, maximum 100 cu tot cu variantele lor, şi mai multe sute de sufixe, numărul elementelor de compunere este mult mai mare. Este nevoie de un alt dicționar pentru a preciza sensul tuturor acestor foste cuvinte. Ele sunt împrumutate de specialiştii în diverse domenii pentru a forma limbajul ştiințific specific fiecăruia dintre aceste domenii.

4. În general, cuvintele formate cu sufixe şi prefixe sunt intrate în uz, pe când cele formate cu elemente de compunere sunt termeni ştiințifici sau tehnici, din domeniul chimiei, fizicii, biologiei, medicinii, farmaciei etc., sunt neologisme. Deci dicționarul care ar preciza sensul acestor elemente de compunere ar fi un dicționar de neologisme ori chiar de termeni tehnici şi ştiințifici.

5. Un dicționar de elemente de compunere organizat pe cuiburi lexicale se adresează altui public decât dicționarul de cuvinte derivate. Acest tip de dicționar ar putea să faciliteze mult activitatea creatorilor de terminologii ştiințifice. De

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

altfel, există un astfel de dicţionar care se intitulează dicţionar etimologic de termeni ştiinţifici. Prin acest titlu, autorul subliniază faptul că îşi propune să redea etimologia primară şi sensul elementelor de compunere.

Din prefaţa dicţionarului aflăm că el conţine, în a doua ediţie, 35 000 de neologisme create pe baza a circa 4 000 de elemente de compunere. Dar aceasta nu este totul. Autorul estimează că pe baza acestor cuvinte, la care se adaugă sufixe şi prefixe, se pot analiza peste 75 000 de derivate din limbajul tehnic şi ştiinţific.

Iată un citat din acest dicţionar:

> „**ACARI-** „acarieni, păianjeni". ◊ gr. *akari* „molie, căpuşă" > fr. *acari-*, engl. *id.*, lat. sav. *id.* > rom. *acari-*, ■ **-cide** (v. -cid), adj., s.n. pl. (substanţe) care distrug acarienii; **-fer** (v. -fer), adj., care poartă acarieni; **-form** (v. -form), adj., cu aspect de acarian." [18]

Ceea ce remarcăm în acest dicţionar este precizarea etimonului primar şi a sensului lui.

Cuvintele exemple ar forma, în opinia noastră, cuibul lexical al elementului de compunere. Forma lor este insuficient de clară pentru utilizatori; faptul că nu sunt scrise în întregime şi nu sunt situate la început de rând îngreuează sesizarea componenţei lor. Se fac trimiteri la glosarea în acelaşi dicţionar a celorlalte elemente de compunere din cuvintele exemple. Aflând din acelaşi dicţionar că **-cid** are sensul „ucide", vorbitorul îl poate combina cu „păianjen" rezultând că *acaricide* semnifică „substanţe care ucid păianjeni".

Argumentele contra includerii în acelaşi dicţionar a unor procese atât de asemănătoare şi totuşi atât de distincte cum sunt derivarea şi compunerea din elemente de compunere prevalează, iar analiza formării cuvintelor din elemente de compunere rămâne să facă obiectul altui tip de dicţionar.

10. CONCLUZII

Cuiburile lexicale sunt un mod obiectiv de structurare a vocabularului în competenţa vorbitorilor.

În epoca noastră, se poate observa o mare varietate de apariţii lexicografice care se bucură de atenţia cititorilor. În acest sens, ar fi interesant ca, alături de dicţionarele structurate alfabetic, a căror utilitate e incontestabilă, să existe şi dicţionare structurate pe cuiburi lexicale, astfel încât cititorii să vadă care este modul corect de analiză a inventarului lexical şi să nu mai fie tentaţi spre etimologii populare.

Având în vedere că mecanismele derivative sunt proprii mai multor limbi de circulaţie, am putea alcătui chiar şi dicţionare plurilingve care să consemneze cuiburile lexicale la nivelul limbilor romanice sau cuiburile de neologisme de circulaţie internaţională.

[18] ANDREI: 11.

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

Dicționarele care includ în cuiburi doar cuvinte derivate se adresează unui public larg, fiindcă aceste cuvinte aparțin în general fondului principal şi există un număr redus de afixe, bine cunoscute de vorbitori.

Dicționarele care includ cuvinte compuse cu elemente de compunere se adresează specialiştilor şi creatorilor de terminologii, deoarece conțin în general cuvinte din vocabularul ştiințific, iar elementele de compunere sunt foarte numeroase, puțin cunoscute publicului larg, cu sensul dependent de al etimonului primar.

DERIVATION – A WAY TO ORGANIZE THE VOCABULARY IN LEXICAL CLUSTERS

(Abstract)

A language, natural or artificial, is a system formed from a multitude of signs and a set of norms that govern their combination. The vocabulary is the first of these two components, the multitude of signs. The organization of the vocabulary is an objective process and the lexicographers should try to approximate the organization of the multitude of signs in the speakers' linguistic competence. The definition of the elements of this multitude is a controversial one. We may remember that the linguistic sign is the unit between two objects, a significant and a signifier and the connection between them is conventional and arbitrary. As regards the word, it is an auto-semantic linguistic sign linked to a concept, while other linguistic signs have a relational sense. Users have a powerful tendency to re-motivate partially the linguistic signs, analyzing their composition and establishing analogies between their structures. The causes of this tendency are subjective, among them the need for language expressiveness, but also objective, for instance the necessity to remember an ever greater number of signs. The organization of the vocabulary in families of words or lexical clusters the most efficient manner of organization, as it includes most of the words. Word formation represents a subsystem of the language, made up of a multitude of formants and radicals and a set of norms for their correct combination. If we consider this process from the point of view of the history of language, there are but few words about which we can be sure they were formed in Romanian. These words would form etymological families or clusters Many words are borrowed from other languages, but their structure may be analyzed by speakers of Romanian. It is difficult to establish whether the words were not formed in Romanian in parallel, independent of their having been formed in another language. From a synchronic point of view, all the words that may be analyzed enter the speakers' competence and are structured in lexical families or clusters, irrespective of their etymological origin, which is at times uncertain. The earliest dictionaries organized on clusters appear in the first half of the 19th century. At the start of the new series of the dictionary of the Academy, giving up the lexical clusters is considered to be an important progress of Romanian lexicography. But in fact what attracted criticism in the former dictionaries were the inconsistencies and not the method in itself. The advantage of the method would be that of offering readers a lexical material that is formally and semantically structured, easy to remember, also of directing correctly their analytical and analogical spirit. As regards the productivity, we may notice a relationship between frequent usage, word age and the size of its lexical cluster. We might demonstrate how words that have just entered the language either join an existing family or form a new one, or migrate towards the periphery of the vocabulary and then are no longer used. There are a few recent dictionaries which have adopted again the old method of structuring. A dictionary structured on lexical cluster ought to comprise: a) the basic word and its etymology; b) the defining semantic notes of the entire family; c) headwords, their grammatical category and their specific defining notes, if they exist; d) the formal

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

analysis followed by the etymology of the headword if it differs from the formal analysis; e) cross-references from the alphabetical place to the cluster where the word is treated. The etymological cluster should be the nucleus of the lexical cluster. In order to emphasize numerous clusters derivational patterns might be generated and we might distinguish graphically sub-clusters formed around verbs subordinated to the basic word. There is a possibility to include in clusters only derived words or to also include compound words together with compounding elements. These are very numerous, like the words themselves, as they are auto-semantic, and most of them belong to the scientific and technical vocabulary. In order to understand them we need to know their primary etymology, not the direct one. Thus, they will make the object of another type of dictionary, one that would be useful to creators of terminologies.

Cuvinte cheie: organizarea vocabularului, arbitrarul şi remotivarea semnului lingvistic, cuibul etimologic, cuibul lexical, criteriul analizabilităţii structurii cuvintelor.

Key-words: vocabulary organization, the arbitrariness and the remotivation of the linguistic sign, etymological cluster, lexical cluster, criterion of possibility to analyse the structure of words.

BIBLIOGRAFIE

ANDREI = Nicolae Andrei, *Dicţionar etimologic de termeni ştiinţifici. Elemente de compunere greco-latine.* Ediția a doua, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Oscar Print, 2003.

Sf. Augustin 1991 = Sf. Augustin, *De dialectica.* Ediție, traducere, introducere, note, comentarii si bibliografie de Eugen Munteanu, Bucureşti, Humanitas, 1991.

E. Benveniste 1966 = Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, 1966.

CIHAC = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I, *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, vol. II, *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfurt–Berlin–Bucureşti, 1870–1879.

I. Coteanu 1975 = Ion Coteanu, în *Limba română contemporană,* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1975, vol. II, *Vocabularul*.

DA = *Dicţionarul limbii române*, tomul I, partea I, *A–B*, Bucureşti, Socec, 1913, tomul I, partea II, *C*, Bucureşti, Universul, 1940, tomul I, partea III, *D–de,* Bucureşti, Universul, 1949, tomul II, partea I, *F–I*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1934, tomul II, partea II, *J–lacustru,* Bucureşti, Universul, 1937, tomul II, partea III, *Ladă–lojniţă*, fără an.

DELR AB = *Dicţionarul Etimologic al Limbii Române*, vol. I, A–B, Bucureşti, Editura Academiei, 2011.

D. Eustatievici 1969 = Dimitrie Eustatievici Braşoveanul*, Prima gramatică a limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969.

DLR D[1] = *Dicţionarul limbii române.* Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Marius Sala şi acad. Gheorghe Mihăilă. Bucureşti, Editura Academiei. Tomul I, Partea a III-a. Litera D, *D–DEÎNMULŢIT*, 2006.

FC = *Formarea cuvintelor în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei, vol. I, *Compunerea*, de Fulvia Ciobanu şi Finuţa Hasan, 1970, vol. II, *Prefixele*, 1978, vol. III, *Sufixele*, I, *Derivarea verbală*, de Laura Vasiliu, 1989.

GALR[1] = *Gramatica limbii române*, Ediția I, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1954.

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)

Th. Hristea 1984 = Theodor Hristea, coord., *Sinteze de limba română*, ed. a III-a, Bucureşti, Editura Albatros, 1984.

Th. Hristea 1998 = Theodor Hristea, *Limba română. Teste rezolvate, texte de analizat şi un glosar de neologisme*, Bucureşti, Editura Petrion, 1998.

LM = A. T. Laurian, I. C. Massim, *Dicţionariul limbei romane*, tomul I, *A–H*, 1871, tomul II, *I–Z*, 1876, tomul III, *Glossariu, care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum şi cele de origine înduioasă*, Bucureşti, Noua tipografie a laboratorilor români, 1871.

A. de Marki 1810 = Anton de Marki, *Auszug aus der für Normal – und Hauptschulen vorgeschriebenen deutschen Sprachlehre in deutscher und wallachischer Sprache, enthaltend das Wichtigste der deutschen und wallachischen Sprache*, Tschernowitz, Petrus Echardt, 1810.

C. Mărănduc 2008 = Cătălina Mărănduc, *Familia de cuvinte,* Bucureşti, Editura Lucman, 2008.

MDA = *Micul dicţionar academic*. Vol. I–IV. Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic. Volumul I: A-C, 2001, volumul al II-lea: D–H, 2002, volumul al III-lea: I–Pr, 2003; volumul al IV-lea: Pr–Z, 2003.

Ch. Morris 1971 = Charles Morris, *Writings on the General Theory of Signs*, The Hague, Paris, Mouton, 1971.

Platon 1931 = Platon, *Œuvres complètes,* tome V, *2e* partie, *Cratyle*, texte établi et traduit par Louis Méridier, Paris, Les Belles Lettres, 1931.

F. de Saussure 1971 = Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, ed. a III-a, Paris, Payot, 1971.

SCRIBAN August Scriban, *Dicţionarul limbii româneşti*, *(Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaisme, neologisme, provincialisme)*, Iaşi, Institutul de Arte Grafice Presa Bună, 1939.

M. Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, I–II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966–1969.

SMFC = *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*. Bucureşti, Editura Academiei, vol. I, 1959; vol. II, 1961, vol. III, 1962, vol. IV–V, 1967–1969, vol. VI, 1972.

E. Vasiliu 1978 = Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1978.

E. Vasiliu 1984 = Emanuel Vasiliu, *Sens, adevăr analitic, cunoaştere*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984.

L. Vasiliu 1978 = Laura Vasiliu, *Preliminarii la o tratare sistematică a semanticii derivatelor sufixale*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 4, p. 387–398.

L. Vasiliu 1983 = Laura Vasiliu, *Modalităţi de descriere a sensului în derivare*, în LR XXXII, 1983, nr. 3, p. 190–194.

L. Vasiliu 1986 = Laura Vasiliu, *Derivatele sufixale: sens şi definiţie*, în SCL, XXXVII, 1986, nr. 2, p. 146–152.

WEBSTERS = *Websters Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, Gramercy Books, New York, Avenel.

P. Zugun 2003 = Petru Zugun, *Cuvântul. Studiu gramatical*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" 2003.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti",
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A10138 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:13 UTC)